

FILOZOFIA A FILOZOFI NA PREŠPORSKEJ KRÁĽOVSKÉJ AKADÉMII NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA

ONDREJ MÉSZÁROS, Filozofický ústav SAV, Bratislava

MÉSZÁROS, O.: Philosophy and Philosophers in the Royal Academy in Presburg on the Turn of the 19th and 20th Centuries
FILOZOFIA 64, 2009, No 10, p. 929

The paper deals with the structure of the philosophy curriculum in Royal Academy in Presburg at the turn of the 20th century. It presents the philosophical systems of three professors of the Academy, who were important representatives of the Hungarian philosophy of that time: the positivism of Imre Pauer, an original philosophical system of Ákos Pauer and the conception of *Geistesgeschichte* of Gyula Kornis.

Keywords: Philosophy curriculum – Imre Pauer – Positivism – Ákos Pauer – Pure logic – Gyula Kornis – *Geistesgeschichte*

Štúdia tematizuje činnosť profesorov filozofie na prešporskej Kráľovskej akadémii na prelome 19. a 20. storočia z hľadiska ideovej orientácie neteologizujúcich katolíckych mysliteľov. Vieme, že oficiálnym a preferovaným smerom katolíckeho myslenia v danom období bol novotomizmus, ale myslitelia, ktorí pôsobili mimo teologickej fakulty alebo kňazských seminárov, recipovali dobové filozofické smery. V maďarskej filozofii a v humanitných i spoločenských vedách vtedy prevládali pozitivizmus a novokantovstvo, ku ktorým sa neskôr pridal nový idealizmus opierajúci sa o systém Rudolfa Euckena. Keďže novokantovstvo bolo doménou protestantských mysliteľov, katolícka filozofia sa vydala jednak smerom k pozitivizmu, jednak smerom k novému idealizmu a neskôr k duchovenej orientácii. Vidno to aj na publikáciách troch profesorov, ktorí síce nepôsobili na prešporskej akadémii dlho, avšak významne zasiahli do dejín maďarskej filozofie na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia. Ide o činnosť Imre Pauera, Ákosa Paulera a Gyulu Kornisa.

V štúdiu najprv predstavím fungovanie akadémie v sledovanom období z hľadiska vyučovania filozofie a potom demonštrujem filozofiu menovaných profesorov.

1. Kráľovská akadémia v Prešporku existovala na základe *Ratio Educationis* a na konci 18. storočia a v prvej polovici 19. storočia fungovala s dvoma fakultami: filozofickou a právnickou. Poslucháči filozofických disciplín museli absolvovať logiku, metafyziku (ontológia, psychológia a theologia naturalis) a etiku. Na akadémii vtedy prednášali filozofiu Paulus Nagy (1784 – 1790), Jakub Stöckl (1791 – 1795), Anton Stipsics (1796 – 1801), Joannes Kroboth (1801 – 1808), József Krajner (1809 – 1832) a Kamill Körmendy (1829 – 1850).¹ Od Stipsicsa a Krajnera poznáme skúšobné tézy,² na základe ktorých

¹ Pozri A pozsonyi Királyi Jogakadémia Évkönyve az 1909 – 1910. iskolaévről, Pozsony 1910, 23.

poslucháči museli skladať skúšky z vyššie uvedených disciplín. Publikáčne činný bol iba Kőrmeny, ktorý po roku 1850 odišiel do Pannonhalmy, kde v benediktínskom kňazskom seminári vyučoval filozofiu. Jeho články vychádzali v časopise *Felső-Magyarországi Minerva* v rokoch 1831 – 1835. Zaoberal sa v nich najmä etickými a estetickými témami v duchu moralizujúcich záverov. Na základe obsahu skúšobných téz možno konštatovať, že filozofia sa v prvej polovici 19. storočia vyučovala v Prešporku väčšinou v duchu Wolf-fovho systému, ktorý sa dopĺňal o nové poznatky a mená iba v časti dejín filozofie. Príkladom dobových katolíckych učebníc filozofie môže byť dielo J. Prunyiho, profesora filozofie a neskôr teológie v trnavskom kňazskom seminári.³ Z hľadiska dejín domácej filozofie je táto učebnica pozoruhodná vzhľadom na recepciu Kantovho myslenia, lebo v časti o dejinách filozofie Prunyi spomína iba antikantovcov K. Kerekesa, J. Rozgonyiho, J. B. Horvátha a ďalších. Prezrádza tým antipatiu katolíckych mysliteľov voči Kantovi, ktorá bola posilnená aj zákazom vyučovania Kantovej filozofie v katolíckych vzdelávacích inštitúciách ešte v roku 1795.

Po zavedení *Entwurfu* v roku 1850 na akadémiách zrušili dvojročný filozofický kurz a tieto vzdelávacie inštitúcie fungovali iba ako právnické akadémie. V Prešporku však poňúc školským rokom 1875/1876 znova otvorili filozofickú fakultu s jednou filozofickou, tromi filologickými a dvoma historickým katedrami. Táto akadémia s dvoma fakultami sa v roku 1914 včlenila do novoutvorenej Alžbetínskej univerzity. V rokoch 1875 – 1919 sa už poslucháči oboznamujú s najmodernejšími filozofickými smermi s množstvom výberových kurzov z dejín filozofie a jednotlivých filozofických disciplín. Teda aj na príklade akademickej školskej filozofie vidíme premenu katolíckej filozofie a jej rozdvenie na myslenie podriadené teologickým princípom a slobodné filozofické bádanie. Ani príslušnosť k rádu už nezaväzuje profesorov filozofie, aby pevne dodržiavali oficiálne ideové smerovanie svojej cirkvi, ako vidíme napríklad u Gy. Kornisa, ktorý bol piaristom,⁴ čo ale neobmedzovalo jeho myslenie.

Prvý z uvedených profesorov pôsobiacich v Prešporku v rokoch 1875 – 1886 Imre Pauer bol pozitivistom a pôvodne pochádzal z premonštrátskeho rádu. Keďže bol autorom filozofickej propedeutiky pre stredné školy [1], zrejme mu nerobilo žiadne problémy vyučovať takmer všetky filozofické disciplíny zaradené do učebných osnov. Táto učebnica totiž vo svojom prvom vydaní obsahovala nielen empirickú psychológiu a logiku (teda disciplíny, ktoré sa vyučovali na stredných školách), ale aj metafyziku, ktorá zahrnovala ontológiu, kozmológiu čiže filozofiu prírody, metafyzickú psychológiu a teológiu. Svojím obsahom prezrádza veľmi silný Wundtov vplyv. Autor sa neskôr priznal, že ju písal na základe Wundtových diel, ale keďže ide o učebnicu, je to len kompilát, nie plagiát. Zaujímavejšie sú však Pauerove filozofické semináre, na ktorých sa venoval aj témam, ktoré

² Od Stipsicsa je to napríklad *Tentamen publicum ex metaphysica...*, Posonii 1807 a od Krajnera *Tentamen publicum ex metaphysica...*, Posonii 1813 a *Tentamen publicum ex logica practica...*, Posonii 1814.

³ *Systema Philosophiae fundamentalis sive Logica – Systema Philosophiae materialis sive Metaphysica*. Tyrnaviae 1823.

⁴ Pozri: *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666 – 1997*. Budapestini anno 1998, 205.

boli z hľadiska dobového novotomizmu príkro odmietané, napríklad darvinizmus a Kantova filozofia. Prednášal pre študentov aj logiku J. S. Milla, problematiku indukcie, vývoj logiky či dejiny a kritiku materializmu. Prvé témy sú celkom pochopiteľné na základe jeho pozitivistickej orientácie, ale sú zaujímavé aj z hľadiska Millovej interpretácie funkcie psychológie pri výstavbe logiky a z aspektu chápania psychológie u niektorých maďarských mysliteľov druhej polovice 19. storočia. Podobne je to s kritikou materializmu, ktorá bola vtedy módnou témou, zároveň však mala silnú oporu v maďarskej duchovnej tradícii; veď materializmus sa v maďarskej filozofii nikdy nedokázal zakoreniť. Inak to bolo s Kantovou filozofiou, ktorá sa stala – najmä v protestantskom ideovom prostredí – takmer národnou filozofiou vyúsťujúcou na konci 19. storočia do axiológie. Pauer – hoci nebol významným originálnym mysliteľom – mal teda cit pre filozofické témy, ktoré mohli vyvolať patričnú odozvu nielen u študentov, ale aj u širšej filozofickej verejnosti. Pauer sa angažoval aj v záujme umiestnenia tretej uhorskej univerzity v Prešporoku (po Budapešti a Kolozsvári) [2]. Z dlhých sporov, v ktorých súperom Prešporoku boli Košice, napokon vyšiel víťazne Prešporok.

Ákos Pauler pôsobil v Prešporoku v rokoch 1905 – 1912, teda pomerne krátko, avšak toto obdobie bolo preňho významné z hľadiska premeny jeho filozofického nazerania, ktoré sa vtedy zmenilo z pôvodného nesmelého pozitívizmu vyplývajúceho iba z rodinnej tradície a z univerzitného prostredia,⁵ na platonizmus založený na čistej logike. To znamená, že jeho filozofický systém (po Böhmovej axiológii druhý originálny výkon v maďarskej filozofii) dostáva svoje prvé obrisy práve tu. Dokazuje to prehľad disciplín, ktoré vyučoval od školského roku 1905/1906 do školského roku 1911/1912.⁶ Kým do školského roku 1910/1911 to boli prednášky z etiky (ktoré povinne navštevovali aj poslucháči práva, preto počet študentov v tomto kurze bol každý rok pomerne vysoký: šesťdesiat až osemdesiat), z dejín filozofie so zvláštnym ohľadom na vývoj spoločenských ideí, z gnozeológie, z úvodu do logiky a o filozofickom systéme Kanta, Spinozu a Descarta, od tohto školského roku zavádza nové kurzy, ktoré už odkazujú na jeho systém: *Úvod do transcendentálneho idealizmu; Aristotelova metafyzika; Základné princípy logiky*. Boli to týždenné štvorhodinové kurzy, to znamená, že Pauler kládol na svojich študentov dosť vysoké nároky.

Gyula Kornis sa po učiteľskej činnosti na piaristickom gymnáziu v Budapešti dostal v roku 1914 na prešporskú akadémiu a následne na Alžbetínsku univerzitu. Spočiatku pôsobil na právnickej fakulte, neskôr bol profesorom na katedre filozofie, dekanom filozofickej fakulty a prorektorom univerzity. V roku 1920 sa presťahoval do Maďarska, kde jeho odborná dráha vrcholila v medzivojnovom období. Patril medzi najvýznamnejších predstaviteľov duchovného smeru, ktorý určoval intelektuálnu klímu maďarských historikov, filozofov, literárnych vedcov vtedajšieho obdobia. Vo svojej dekanskej inauguračnej reči v roku 1918 sa vyslovil nielen k fungovaniu fakulty, ale aj k teoretickým otázkam funkcie univerzity. Kornis, podobne ako Pauer, bol aj autorom stredoškolskej učeb-

⁵ Jeho starý otec Tivadar Pauler bol profesorom filozofie práva a verejného práva, otec Gyula Pauer zasa historikom-medievalistom a zakladateľom Štátneho archívu v Budapešti. Jedným z jeho profesorov bol zasa Imre Pauer, ktorý po odchode z Prešporoku bol riadnym profesorom univerzity v Budapešti.

⁶ Porovnaj ročenky akadémie z uvedených rokov.

nice filozofie [3], ktorá do roku 1942 mala desať vydání. Uplatňovala sa v nej myšlienka, že výučba filozofie na stredných školách nespočíva na propedeutike, ale na vysvetľovaní jednotlivých odborných predmetov z aspektu filozofie. Logiku takto spájala s teóriou vied a psychológiu zaradila medzi duchovedy [4]. Jeho duchovedná orientácia je zrejmá aj z toho, že v akademickom roku 1916/1917 viedol kurz s názvom *Hlavné otázky vnútornej logiky duchovných vied*. V súvislosti s vypuknutím 1. svetovej vojny je pozoruhodné, že medzi svoje predmety zaradil prednášky o spoločenskej psychológii a v školskom roku 1915/1916 o vzťahu etiky a vojny.

2. Imre Pauer (1845 – 1930) študoval v Pešti a v Nemecku (Berlín, Lipsko, Heidelberg, Bonn). Od roku 1862 bol učiteľom a riaditeľom vyššieho gymnázia v Szombathelyi, v rokoch 1875 – 1886 profesorom na katedre filozofie Prešporskej akadémie. Následne bol mimoriadnym a potom riadnym profesorom univerzity v Budapešti; od roku 1874 členom korešpondentom a od roku 1889 riadnym členom MAV. V rokoch 1892 – 1914 redigoval filozofický časopis *Athenaeum*.

Pauer bol najznámejším predstaviteľom Wundtovho realizmu a pozitívizmu v maďarskej filozofii. Na túto pozíciu prešiel ešte pred príchodom do Prešporku. Vo svojich dvojzväzkových dejinách filozofie [5] z roku 1869 sa ešte opiera o známe Schweglerovo dielo a pri prezentácii dobovej filozofie sa nezmieňuje o pozitívizme. O tri roky neskôr však vo svojom náčrte modernej filozofie [6] analyzuje najmä moderný materializmus, darvinizmus a pozitívizmus. Pri pozitívizme vyzdvihuje myšlienku zjednotenia výsledkov pozitívnych vied a vylúčenia metafyziky ([6], 284). V období, keď bol redaktorom časopisu *Athenaeum*, urobil z neho fórum pozitívizmu.

Pauer sa okrem všeobecných otázok filozofie a psychológie sa zaoberal aj etikou, o problematike ktorej publikoval akadémiou ocenenú monografiu (*Cena Grove*) [7]. V tejto knihe zastáva pozíciu determinizmu a dokazuje, že liberalizmus a etický determinizmus sú dostatočnými filozofickými základmi morálky. Determinizmus znamená v tomto prípade prírodnú a spoločenskú určenosť bez existencie slobodnej vôle. Vôľové funkcie majú korene v dôvodoch konania a v morálnom charaktere človeka. Morálku podľa Pauera nepodmieňujú zákony, ale pôvodné dispozície a inklinácie, teda morálny charakter. Spomedzi etických teórií egoizmu a altruizmu Pauer jednoznačne volí altruizmus, lebo ho považuje za najistejšiu mieru morálnej hodnoty. Z toho vyplýva, že číry zámer neznamena etický čin; tým je iba jednota zámeru a legálneho konania. Jeho chápanie determinizmu ostro kritizoval nitriansky novotomista L. Franciscy z hľadiska interpretácie existencie slobodnej vôle a indiferentnosti voči hodnotám (pozri [8], 876). Evanjelický mysliteľ, filozof a klasický filológ A. Serédi, ktorý pôsobil na lýceu v Prešove, neskôr v Prešporku a napokon v Budapešti, jednoducho konštatuje, že Pauer v tomto diele sleduje svoje vzory Milla a Spencera ([9], 149).

Svoj pozitivistický program a filozofické názory Pauer najstručnejšie a najpresnejšie vyjadril v úvodnej stati prvého čísla časopisu *Athenaeum* [10]. Staví v nej proti sebe dva tábory: na jednej strane je „stará“, „ortodoxná“, „špekulatívna“ filozofia, do ktorej patria všetky systémy počnúc novotomizmom a končiac novokantovstvom, na druhej strane je zasa nový „progresívny“ smer, ktorý sa stotožňuje s pozitívizmom. L. Percz vyzdvihuje z tejto state päť motívov, ktoré charakterizujú Pauerov pozitívizmus [11]. Prvým motívom

je scientizmus, teda požiadavka premeny filozofie na vedu. Kríza filozofie podľa tohto názoru spočíva v tom, že si neuvedomuje, že nie je osobitnou formou poznávania, ale že je to veda ako každá iná. Práve preto musí akceptovať „prevratné objavy a pravdy“ prírodných vied a pracovať novými metódami. Druhým motívom je antimetafyzickosť a odmietanie abstraktno-špekulatívnych metód, ktoré nezasahujú do skutočného sveta faktov. Podobne súdil aj už citovaný Serédi, ktorý vo svojich dejinách filozofie píše, že existujú dve filozofie: „Wirklichkeitsphilosophie“, ktorá smeruje ku skutočnosti, a „Möglichkeitsphilosophie“, ktorá analyzuje potencialitu sveta; táto abstraktná filozofia sa stiahla naspäť tam, odkiaľ pôvodne vyšla: do svätých náboženstva ([9], 150, 152). Keďže skutočný progres prezentujú iba prírodné vedy, vedami par excellence sú tiež iba prírodné vedy, preto aj filozofia musí prevziať ich metódy. Tretím motívom je teda jednak podriadenie filozofie prírodným vedám, jednak odmietnutie oprávnenosti samostatnej metodológie spoločensko-historickej metodológie. Na základe tohto chápania pozitivizmu môžeme lepšie pochopiť Pauerove etické názory, ale aj to, prečo neskôr získali také silné pozície nový idealizmus a maďarský variant duchovného smerovania, odmietajúce tieto zjednodušujúce interpretácie filozofie. Štvrtým momentom Pauerovho pozitivizmu je bezvýhradná viera v lineárny vývoj ľudského poznávania. Podľa neho filozofia zaostáva v tomto vývoji, nie je teda „pokroková“. Vedy tvoria potenciálnu organickú jednotu a úlohou filozofie je utvorenie tejto jednoty, inými slovami „zosumarizovanie výsledkov špeciálnych vied a vytvorenie spoločnej teórie“. Tejto pôvodnej pozitivistickej úlohe je podriadená špecifická funkcia filozofie „týkajúca sa bohato rozvetvených javov duchovného, morálneho, spoločenského života človeka, ich rozlúštenia, prípadne príprav na ich rozlúštenie“ ([10], 8).

Ákos Pauler (1876 – 1933) bol najvplyvnejším maďarským filozofom prvej polovice medzivojnového obdobia. Na budapeštianskej univerzite študoval filozofiu a klasickú filológiu. V rokoch 1898 – 1901 absolvoval postgraduálne štúdium v Lipsku a v Paríži (psychológia). Od roku 1902 bol súkromným profesorom na univerzite v Budapešti, v rokoch 1905 – 1912 profesorom na akadémii v Prešporku, potom do roku 1915 profesorom univerzity v Koložvári, napokon od roku 1915 riadnym profesorom v Budapešti. Bol členom korešpondentom a potom riadnym členom Maďarskej akadémie vied a od roku 1920 predsedom Maďarskej filozofickej spoločnosti. Hoci na začiatku svojej kariéry písal aj diela v duchu pozitivizmu a novokantovstva a na konci svojho života sa priblížil ku scholastickej tradícii, je považovaný za mysliteľa v duchu čistej platónskej logiky.

Paulerovo hlavné dielo, v ktorom sumarizuje svoje myšlienky, je vlastne filozofickou propedeutikou [12]. Ale už Kornis vítal toto dielo v roku 1922 ako v poradí druhý samostatný systém v dejinách maďarskej filozofie. Podľa jeho mienky bol systém Károlya Böhma založený na subjektívnom idealizme, kým Paulerov systém prezrádza objektívny idealizmus ([13], 68.) Je ním platónske chápanie čistej logiky, ktoré je ňho z hľadiska preferovania systémovosti dôsledkom kritiky filozofie života nevyjadrenej verbis expressis, ako aj duchovného smerovania a z hľadiska vzťahu logiky a metafyziky odmietnutím tak Hegelovej interpretácie ich jednoty, ako aj novokantovskej rozdielnosti. Podľa Paulera sú logika a metafyzika (podobne ako to chápali Platón a Aristoteles) paralelné entity v tom zmysle, že každému článku existencie zodpovedá určitá pravda a zároveň štruktúra bytia odzrkadľuje štruktúru pravdy. Nezanedbateľným momentom tohto systé-

mu je aj kritika moderného scientizmu, teda predpokladu, že empirické vedy a matematika tvoria základ poznávania. Podľa Paulera je to práve naopak: Empirické vedy a matematika sa budujú na fundamentálnych logických a metafyzických predpokladoch. Zdôvodňuje to rozdielnymi metódami empirických vied, matematiky a filozofie. Prvá skupina vied pracuje s indukciou, pričom historické vedy smerujú k udalostiam, kým deskriptívne vedy k typológii a zovšeobecňujúce vedy zasa k zákonitostiam. Indukciu pritom nechápe iba ako postup od jednotlivého k všeobecnému, ale stotožňuje ju s vedeckou empiriou. Matematika koncipuje svoje tézy na základe definícií a axiém, je to teda syntetická veda, ktorá sa opiera o dedukciu. A znova: Dedukciu Pauler nechápe v zmysle klasickej logiky ako smerovanie od všeobecného k jednotlivému, ale ako postup, ktorý operuje pojmami konštruovanými syntetizujúcou činnosťou našej mysle. Napokon, metódou filozofie nie je ani indukcia, ani dedukcia, ale *redukcia*. „Postupy filozofického skúmania spočívajú vždy v tom, že z určitých empirických daností spätné usudzujeme na tie tézy alebo princípy, ktorých platnosť tieto danosti predpokladajú. Toto spätné usudzovanie z dôsledkov na príčiny všeobecne nazývame *redukciou*“ ([12], 15). Pomocou redukcie sa filozofia dostáva k autonómnym tézám, ktoré spočívajú výlučne samy na sebe a ktoré nachádzame v základných filozofických disciplínach. V logike ich nazývame základnými princípmi, v etike a estetike základnými hodnotami, v metafyzike prafaktmi a v ideológii elementárnymi danosťami.

Skutočné novum Paulerovho systému spočíva vo vzájomných vzťahoch medzi spomenutými základnými filozofickými disciplínami, ktoré tu stručne uvediem. Základom tohto systému je logika, v ktorej badať najmä vplyv Bolzana, ktorého Pauler považuje za zakladateľa čistej logiky: „Okrem Platóna Bolzano videl najjasnejšie, že komplex pravd tvorí statický systém a že tento systém ako absolútnu prioritu existencie nemožno ontologicky ničím podoprieť ani stiahnuť do prúdu premien reálneho sveta. V tomto zmysle je Bolzano zakladateľom moderného platonizmu...“ ([12], 114). Logiku Pauler člení na čistú a aplikovanú. Čistá logika sa zaoberá povahou pravdy a jej formálnymi predpokladmi, aplikovaná logika zasa pravidlami správneho myslenia. Čistá logika je predpokladom logiky aplikovanej. Formálnymi predpokladmi pravdy sú podľa Paulera štyri logické princípy: princíp totožnosti, princíp vzájomnej súvislosti, princíp klasifikácie a princíp korelatívnosti. Ten posledný znamená, že ku každému relatívnemu javu sa pridružuje niečo absolútne, t. j. že neexistuje nič relatívne bez absolútneho. V pozadí tohto princípu sa skrýva ešte Aristotelom objavený princíp nemožnosti nekonečného regresu, čo znamená, že pri hľadaní predpokladov relatívnych javov napokon natrafíme na bezpodmienečný prvý člen, ktorý nazývame absolútnom. Aplikovaná logika sa člení na dve časti: na teóriu myslenia, ktorá skúma subjektívne podmienky poznávania, a teóriu poznania, ktorá sa zasa zaoberá objektívnymi podmienkami procesu poznávania. Prvá teória poskytuje učenie o súde, pojme a usudzovaní. Dvoma disciplínami teórie poznania sú teória vedy a kritika poznávania. Sú to normatívne vedy, a tým sa zásadne odlišujú od teórie myslenia.

Etika je vedou o hodnote ľudského konania a podobne ako estetika sa člení na ontologickú, axiologickú a normatívnu časť. Ontologický aspekt sa týka povahy konania (ľudského konania), axiologický sa pýta na to, čo mení konanie na konanie hodnotné, normatívny aspekt sa zasa zaoberá otázkou, podľa akých noriem treba konať, aby sme sa

priblížili ideálu najhodnotnejšieho konania. Kritérium morálnosti konania musí mať tri vlastnosti: musí byť absolútne (teda existujúce samo osebe), platné (teda nezávislé od reality) a nepochybne hodnotné. Pomocou metódy redukcie potom Pauler dospieva k záveru, že kritériom morálnosti je pravda. Základom morálnej hodnoty správania je neegoistické, nepodmienené a výlučné hľadanie pravdy. Z troch základných noriem morálnosti (povinnosť milovať, sledovať a uctievať morálne dobro) vyplývajú potom morálne ideály: Z milovania morálneho dobra vyplýva humanizmus, z jeho sledovania kultúra a z jeho uctievania ako uctievania seba samého česť a ako uctievania iných ideál práva.

Estetiku definuje Pauler ako vedu o hodnotách ľudskej tvorby. Ontológia estetiky preto skúma fakticitu tvorby, teória hodnôt sa pýta na univerzálne predpoklady estetického hodnotenia, teória noriem a ideí zasa definuje a dokazuje estetické normy a ideály. Artefakt má estetickú hodnotu vtedy, keď je z obsahového hľadiska názorný, vyjadruje jednotný duchovný obsah a zvláštnosť a keď je z formálneho hľadiska objektívny a ireálny. Objektivita tu znamená toľko, že estetická hodnota je nezávislá od jej poznávania, ireálnosť zasa to, že okruh hodnototvorných artefaktov je širší než okruh skutočných predmetov. Umenie nemá byť reprodukciou skutočnosti ani hrou, ale má objavovať a predostierať estetické hodnoty: „Najhlbšia podstata umenia spočíva v tom, že *prostredníctvom tvorby objavuje estetické hodnoty a oboznamuje nás s nimi*“ ([12], 160). Pauler pokračuje v tradícii maďarskej estetiky 19. storočia, keď tvrdí, že umenie je jednou z foriem dosahovania nekonečného a večného, lebo krása nám dáva tušiť transcendentné bytie.

Metafyziku chápe Pauler ako vedu o najuniverzálnejších predpokladoch skutočnosti. Disciplinárne ju delí na všeobecnú metafyziku a aplikovanú metafyziku. Základnými kategóriami všeobecnej metafyziky sú substancia a absolútne. Substancia je skutočnosťou, ktorá obsahuje vlastné základy, teda na svoju existenciu nepotrebuje iné predpoklady. Takáto substancia je podľa Paulerovho vyjadrenia „sebačinná“ (öntevékeny létező). Jej určenosť je dvojaká: z formálneho hľadiska sú to nemenné atribúty a z materiálneho hľadiska sú to premenlivé kvality. Pokiaľ sú priradené vedomému subjektu, spolu sa nazývajú javom. Pomocou metódy redukcie potom Pauler dospieva k záveru, že „existuje iba substancia *jedného druhu*: jej podstatou je sebačinnosť, má teda nemateriálnu, psychomorfnú povahu. Túto našu konštatáciu nemožno zamieňať s vetou: Existuje iba *jedna* substancia“ ([12], 184 – 185). Zo substancie možno pomocou princípu korelatívnosti odvodiť absolútne, ktoré je jednoduchým, teda nedeliteľným a mimo vznikania/zanikania stojacim, teda večným bytím. Keďže existuje nezávisle od skutočnosti, nemožno naň aplikovať kategórie skutočnosti. Iba analogicky možno o ňom hovoriť ako o osobnej, duchovnej a nekonečne dokonalej bytosti. Disciplínami aplikovanej metafyziky sú filozofia prírody a filozofia ducha. Filozofia prírody uplatňuje teorémy všeobecnej metafyziky na skúmanie rozpriestranených objektov. Pertraktovanými kategóriami sú matéria, priestor, čas, sila a život. Filozofia ducha, ktorá skúma prejavy psychiky v individuálnych zážitkoch, sa člení na tieto disciplíny: psychológia, spoločenská psychológia, filozofia dejín (skúma typy kolektívnych zážitkov spoločností) a filozofia náboženstva (zaoberá sa vzťahom duševného života a absolútne).

Ideológia plní v tomto systéme úlohu všeobecnej teórie objektov, samozrejme,

v zmysle skúmania konečných obsahových predpokladov týchto objektov. Keďže všetky disciplíny sa vzťahujú na štyri problémy (elementy, relácie, triedy a absolútne), aj ideológia sa člení na štyri čiastkové disciplíny. Sú to fenomenológia, teória relácií, teória kategórií a všeobecná teória hodnôt. Všetky tieto čiastkové disciplíny sa podľa vlastnej problematiky vetvia ďalej. V súvislosti s fenomenológiou napríklad Pauler píše: „Vzhľadom na hociktorý objekt môžeme položiť dve otázky: 1. *Čo to je?*, 2. *Akým spôsobom to existuje?*, teda či znamená existenciu, platnosť alebo inú subsistenciu. Fenomenológia sa podľa toho člení na dve disciplíny: na *teóriu podstaty* (analysis essentiae, usiologia) a *teóriu existencie* (analysis subsistentiae, hyparchologia)“ ([12], 242). Pauler pripája k analýze každej čiastkovej disciplíny aj dejinnofilozofický prehľad, ktorý sa v prípade fenomenológie ťahne od Aristotela cez stredovekých mysliteľov a Hegela až k Bolzanovi, Husserlovi, Meinongovi, Windelbandovi, Rickertovi a Rehmkemu. Zvlášť interesantná je jeho interpretácia Böhmovej axiológie, ktorej vyčíta psychologizmus, čo je najmä z hľadiska vývoja maďarskej filozofie na prelome 19. a 20. storočia pozoruhodná konštatácia.

Gyula Kornis (1885 – 1958) bol členom piaristického rádu. V období jeho pôsobenia v Prešporke sa zaoberal najmä psychológiou a publikoval aj trojzväzkové dielo o duševnom živote (*A lelki élet* I-III, 1917 – 1919). V roku 1920 sa stal profesorom na budapeštianskej univerzite a jeho profesionálny záujem sa bohato rozvetvuje (dejiny vzdelanosti, filozofia dejín, politická filozofia, teoretické problémy kultúry, filozofia a sociológia vedy). Kornis bol aj predsedom Maďarskej filozofickej spoločnosti a spolupracoval aj s jedným z najvýznamnejších dobových kultúrnych politikov Bálintom Hómanom. Po druhej svetovej vojne bol ešte krátky čas profesorom na univerzite a jeden rok aj predsedom Maďarskej akadémie vied. Potom ho však vylúčili z vedeckého a verejného života. Publikáčne bol nesmierne činný, je autorom vyše 70 knižných titulov.

Kornisova tvorba sa niesla v znamení jednoznačného antipozitivistického a antinaturalistického programu. Svojimi dielami z psychológie chcel vytvoriť fundament pre neskorší filozofický systém. Keďže vychádzal z Windelbandovej a Rickertovej teórie, psychológiu jednoznačne radil medzi duchovedy. Najväčší vplyv však na Kornisa mala v tomto období Wundtova metafyzika, ktorú podľa neho oddeľuje od racionalizmu a deduktívneho štýlu myslenia skorších idealistov to, že sa opiera o empiriu a používa indukčnú metódu. Filiácia Wundtových ideí nás vedie naspäť ku Kantovi, Fichtemu, Hegelovi, Schellingovi a v 20. storočí k znovobjaveniu intuície ako špecifickej metafyzickej schopnosti poznávania.

V 20. rokoch sa Kornisov záujem obrátil k filozofii dejín, čo avizoval už v predvojnovom období, keď napísal, že analýza psychickej kauzality a zákonitosti je prvým stupňom na ceste k vyriešeniu niektorých problémov filozofie dejín. Je pravda, že dovtedy absentovalo v maďarskej filozofickej spisbe podobné dielo. Kornisovo dielo vyšlo v roku 1924 ako prvý zväzok série historiografických prác, čím autor prezentoval svoj názor, že historik musí byť pri svojej práci nevyhnutne filozoficky fundovaný. Kornis tu ide v stopách Diltheya pri členení vied na reálne, prírodovedné a duchovedné. História radí jednoznačne medzi duchovedy, ktoré majú dvojakú úlohu: *psychogenetickú*, t. j. skúmajú, pod vplyvom akých duševných činiteľov vzniká duchovný výtvor, a *ideologickú*, t. j. objasňujú, aká idea sa objektivizovala v tomto výtvore. Pritom „ideologickému pochopeniu ako cieľu slúži psychogenetické pochopenie iba ako prostriedok“ ([14], 13).

Kornis zároveň podľa Rickerta rozlišuje medzi generalizujúcimi a individualizujúcimi vedami a históriu radí medzi vedy individualizujúce. Napokon rozčleňuje filozofiu dejín na tri základné disciplíny: gnozeológiu histórie, metafyziku dejín a axiológiu histórie.

Prvá disciplína sa zameriava na možnosť historického poznania, pričom Kornis vyzdvihuje problém pochopenia, analogického vžívania sa do minulosti a znovuprežívania jednoty duchovného života známeho zo štyroch stupňov (Erlebnis, Hineinversetzen, Nachbilden, Nacherleben) hermeneutického Diltheyovho kruhu. Metafyzika dejín upozorňuje najmä na to, že temporalita dejín je určovaná tak kauzálne, ako aj teleologicky. Vzhľadom na prvý aspekt sa Kornis odvoláva na Tainom formulované princípy pozitivistického vysvetľovania dejín a na marxistické interpretácie, kým v prípade druhého aspektu kladie dôraz na kultúru ako fundament duchovnej kontinuity. Axiológia histórie kladie otázky o možnosti pokroku v dejinách a o zmysle dejín. Oba aspekty predpokladajú hodnoty existujúce osebe: „Nemožno hodnotiť jednotlivé štádiá histórie z hľadiska pokroku, ak neexistuje absolútna hodnota, vzhľadom na ktorú môžeme prisúdiť týmto momentom vývoja relatívnu hodnotu. Predpoklad absolútnych hodnôt je teda nevyhnutnou podmienkou určenia relatívneho historického pokroku“ ([14], 158). Podľa chápania hodnôt ako imanentných entít je cieľom dejín realizácia kultúrnych ideálov prostredníctvom permanentného pokroku, kým transcendentné hodnoty predpokladajú realizáciu Božej ríše. Témou axiológie histórie je aj interpretácia historického optimizmu a pesimizmu.

Ďalšou oblasťou Kornisovho teoretického záujmu bola teória kultúry a filozofia vedy. Kultúru chápe ako súhrn základných teoretických a neteoretických (etických, estetických, náboženských) hodnôt spoločnosti v určitom období, zároveň však ako aj nositeľku dejinnej kontinuity, čím nadväzuje na nový idealizmus R. Euckena a na podobné chápanie maďarského filozofa a teológa Ö. Szelényiho. Na pozadí kultúry vysvetľuje aj sféru politiky, ktorá je v konečnom dôsledku aplikovaným svetonázorom. Teoretické hodnoty sa realizujú najmä vo vede, ktorá tvorí kostru ľudskej kultúry. Kornis analyzoval vedu z hľadiska vedeckého myslenia, z hľadiska vzťahu vedy a spoločnosti a z hľadiska teórie vedy. Z prvého hľadiska sú zaujímavé jeho postrehy o angažovanosti človeka vedy vo svete politiky. Tvrdí, že najčastejším dôsledkom takéhoto vstupu do „vita activa“ je buď vzdanie sa vedeckých princípov, alebo obetovanie vlastného svedomia. V oboch prípadoch sa stáva obeťou politiky, preto sa nemá snažiť a bezprostrednú aktivitu, ale o to, aby svojimi ideami vplýval na každodenný život. V súvislosti so sociologickými otázkami vedy sa venuje aj pertraktovanej otázke determinačnej sily národného charakteru vo vede. Je to téma, ktorá bola prítomná v maďarskej filozofii od tzv. reformného obdobia, teda od prvej tretiny 19. storočia, a určovala myslenie o národnej filozofii.⁷

Kornisovými prácami týkajúcimi sa všeobecných otázok kultúrnych dejín a aktuálnych spoločensko-politických problémov, ktoré svojím obsahom presahujú dejiny filozofie, sa tu nezaobráme.

⁷ Túto otázku interpretuje Percz László: *NEMZET, FILOZÓFIA*, „nemzeti filozófia. Budapest 2008.

LITERATÚRA

- [1] PAUER, I.: *Bevezetés a philosophiai tudományokba I – III*. Pest 1870 – 1871.
(Táto učebnica mala neskôr viac modifikovaných vydání v dvoch zväzkoch, už bez metafyziky.)
- [2] PAUER, I.: *A jogakadémiák kérdéséhez*. Pozsony 1879.
- [3] KORNIS, Gy.: *A pszichológia és a logika elemei*. Budapest 1911.
- [4] KORNIS, Gy.: *Filozófia a középiskolában*. Budapest 1910.
- [5] PAUER, I.: *A philosophia történelme I – II*. Pest 1868 – 1869.
- [6] PAUER, I.: *Vázlatok az újkori philosophia köréből*. Pest 1872.
- [7] PAUER, I.: *Az ethikai determinismus elmélete*. Budapest 1890.
- [8] MÉSZÁROS, O.: Filozofické názory dvoch novotomistických mysliteľov z Nitry na prelome 19. a 20. storočia. In: *Filozofia*, 2008, r. 63, č. 10, s. 874 – 882.
- [9] SERÉDI, A.: *A filozófia története*. Pozsony-Budapest 1904.
- [10] PAUER, I.: A philosophiai kutatás újabb eredményei. In: *Athenaeum*, 1, 1892, 1, 1 – 19.
- [11] PERECZ, L.: *A pozitívizmusról a szellemtörténetig*. Budapest 1999, 36 – 40.
- [12] PAULER, Á.: *Bevezetés a filozófiába*. Budapest 1920 (druhé vydanie: 1921).
- [13] KORNIS, Gy.: Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája. In: *Magyar filozófusok*. Budapest 1930.
- [14] KORNIS, Gy.: *Történetfilozófia*. Budapest 1924.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/7156/27.

prof. PhDr. Ondrej Mészáros, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: bandimeszaros@azet.sk